

GÁSPÁR GABRIELLA

A női jogok a magyar rendi társadalomban

A magyar rendi társadalom kialakulása a XIII-XIV. századra tehető, amikor is létrejöttek azok a privilegizált csoportok, morális közösségek, akik saját autonóm törvényeik szerint szerveződtek és a hatalommegosztás révén részt vettek az ország ügyeinek intézésében. Nyugat-Európában a szuverenitás megoszlott az uralkodó és rendek között, a kelet-európai társadalomfejlődésben ezzel szemben a rendek gyengék voltak, nem korlátozták az egyeduralkodó hatalmát. A közép-kelet-európai társadalmak fejlődése mindkét modell sajátosságait magán viselte, köszönhetően a gyors társadalomfejlődésnek és bizonyos intézmények átvételének, amelyek egybeépülve az archaikus társadalom elemeivel speciális formákat eredményeztek. A magyar uralkodó a magyarok királya és nem az országé. Ez az apró különbség igen nagy jelentőséggel bír: sosem birtokot adományoz a király, hanem lelkeket, amely lelkekhez földterület tartozik a földközösségi szabályok szerint, minden szabad földbirtok pedig a királyé. A szuverenitás a királyt illeti teljes mértékben, legalábbis az Árpád-házi karizmatikus királyok alatt, majd kialakul a *Szent-Korona tan*, amely a koronához köti az államfenséget. A Szent-Korona tagságban közvetlenül részesülnek a nemesek, a jobbágyok pedig közvetve, uraikon keresztül. A nemesség vagy populus és a jobbágyok, a plebs egyaránt tagjai egy szakrális egységnek, csak „szabadságaik” különbözőek. Ezek az alapelvek tükröződtek törvényeinkben és szokásjogunkban.

A rendek kialakulása a társadalomfejlődés sajátosságainak megfelelően végbe ment, a jogok első rögzítésére 1222-ben az *Aranybullában* történt meg. Magyarországon nemesi jogokkal bírtak a főpapok, azaz a katolikus egyház főpapjai, illetve azon apátok és prépostok, akik királyi javadalomban részesültek. Európa más országaihoz hasonlóan Magyarországon is az egyházi rend alakult ki elsőként, a jogalkotást megkönnyítette a katolikus egyház nemzetközi jellege. A rendek közül nemcsak létrejöttük kronológiáját tekintve első a papság, hanem abban a vonatkozásban is, hogy a felsőpapságnak volt a „legtöbb” joga, hiszen ők a főpapi kinevezéssel egyben a nemesi jogokban is részesültek.

A nemesi rend kialakulása már jóval hosszadalmasabb, évszázadokat átívelő folyamat volt, különösen a köznemesség egységesülése. A főnemességet alkották a zászlósurak, országos főméltóságok és főispánok, s mindazok, akik születésük révén főúri családokhoz tartoztak. A köznemesek közé sorolhatók a birtokkal bírók különböző rétegei, a birtok nélkül nemesített armalisták, a közlött nemesek (férjük után nemességet szerzett nők), a római és görög katolikus egyház papjai, de ők nem örökös nemesek. A nemességhez tartoztak továbbá a különböző jogi konstrukciók által a nemességhez sorolt jogi személyek (pl. királyi kincstár, káptalanok), illetve a kollektív nemesek (pl. szabad királyi városok), valamint a helybéli nemességgel bíró községek lakosai.¹ Az egy és ugyanazon nemesség elve szerint a főúri és a

¹ Pálmány Béla: *A magyar nemesség szerkezetének átalakulása a XVI.-XVII. században*. In. Rendi társadalom–

köznemesi rend nem vált külön, azonban tény, hogy a főurak olyan privilégiumokban is részesedtek, amelyek a köznemességre nem terjedtek ki, továbbá politikai jogaik tekintetében a főnemesek elkülönültek a köznemességtől. A főnemesi és a köznemesi rend jogai tekintetében 1608-ban vált el egymástól végképp, amikor a kétkamarás országgyűlés bevezetésével a főnemesek személyesen a felsőtáblán, a köznemesek azonban csak követeik útján az alsótáblán vehettek részt a törvényhozásban.

Erdélyben nem létezik a főpapi és a főúri rend, az erdélyi római katolikus püspökök a magyarországi főpapi rend tagjai, grófi és bárói címek ugyan léteznek, de nekik nincs több joguk, mint ami a *Tripartitumban* benne foglaltatott. A bevett vallások lelkipásztorai (római és görög katolikus, református, evangélikus és unitárius) személyes országos nemességgel bírtak, de csak azok örökös nemesek – *Bethlen Gábor* 1629. évi privilégiuma óta –, akik lelkészi állást töltöttek be. A szabad székelyek mind nemesek, közöttük három réteget különböztettek meg: főrendek (primores), lófők (primipili) és a gyalogok vagy darabontok (pixidarii). Nemesek az un. puspások (sclopetarii), akik fiskális jószágokat bírtak, tehát adománybirtokot kaptak, annak összes következményével. Kollektív nemességgel bírtak a nemes oppidumok (Deés, Torda, Nagyenyed) lakosai, ők csak helyben érvényesíthették nemesi jogaikat.² Az erdélyi nemesek is Magyarország Szent-Koronájának tagjai voltak.

A polgárok jogainak rögzítésére *Zsigmond* király idejében került sor, amikor is 1435-ben deklarálták a szabad királyi városok és azok polgárainak jogait. A magyar városfejlődés sajátosságaiból fakadóan kevés szabad királyi város volt, de annál több mezőváros. Ezek tulajdonképpen összefutott falvak, melyeknek a száma a török dúlás időszakában rendkívül megszaporodott, mivel a törökök egyáltalán nem vették figyelembe a szabad királyi városok privilégiumait, ami a klasszikus városi lét elsorvadásához vezetett. Ezt a folyamatot siettetette az a körülmény is, hogy a XVII. században a szabad királyi városokba költözött nemesek a városon belül is érvényesíthették jogaikat, ami a polgári szellem hanyatlásához vezetett. A magyar város tehát inkább mezőváros, amelynek cívisei gyakorlatilag jobbágy státusú polgárparasztok. A városlakóknak csupán a töredéke volt besorolható a rendi értelemben vett polgárság körébe, a szabad királyi városok polgárai privilégiumaikat csak a város falain belül élvezhették, jogaik nem terjedtek ki az ország területére, és mint rend nem részesültek a politikai hatalomban. Az országgyűlésen ugyan részt vettek, az összes szabad királyi város együttesen küldhetett három követet, de nem polgárokként, hanem kollektív nemességük jogán. A fentiek értelmében elmondható, hogy a magyar rendi társadalomban a polgárság országos jelentőségű renddé nem vált, szerepét a modernizációban a köznemesség vette át.

A rendi társadalomban a *nők státusa* a férfiakéhoz igazodott. A hajadon társadalmi minősítése, értéke és joga a családja helyzetétől függött, elsősorban az apától. A férjes asszonyok helyzetét alapvetően a férj helyzete határozta meg, bár ez alól voltak kivételek, de csak abban az esetben, ha a nő státusa férjhez menetele előtt magasabb volt, mint a férjéé. A nő rendi minősítése a férjéét követte: ha a nő nem volt nemesi származású, de nemeshez ment feleségül, maga is nemes lett. A főnemessel házasságot kötött köznemes leány főnemesi

Polgári társadalom. 1974. 47.o.

² Wenzel Gusztáv: *Az 1848 előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására*. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1885. 171. o.

rangot nyert. Ha azonban valamilyen véletlen folytán nemes nő nem nemeshez, polgárhoz, vagy honoráciorhoz ment hozzá, nemességét nem veszítette el, sőt a férj státusát is emelte, ha nem is tette de jure nemessé,³ feltéve, ha a családja beleegyezésével ment férjhez vagy már özvegyként. A polgári vagy jobbágy származású nőt jogilag is nemessé tette a nemessel kötött házasság.

A női jogok áttekintése mindenképpen szükséges annak eldöntéséhez, hogy vajon a nők mennyiben és milyen racionalitás alapján voltak korlátozva a tradicionális társadalmakban. A magyar asszonyok számos olyan személyi, családi és néhány közéleti joggal rendelkeztek, amelyek Európa más országaiban nem voltak szokásosak, vagy jóval kevésbé voltak kiterjedtek. Tárgyunk szempontjából elsősorban *Werbőczy* Tripartitumában leírt szokásjognak, továbbá a XIX. század elejéig tartó jogalkotás egyes elemeinek van jelentősége. „A szokás kötelező ereje a magyar jogrendszerben általában a nép autonómiáján alapszik. Mert minden, fennálló jog által nem szabályozott esetekben a honlakosok szabadon rendezhetik jogügyeiket.”⁴ Ennél fogva a szokás kötelező ereje nem az államhatalom erején, hanem a társadalom tagjainak cselekedetei által kinyilvánított akaraton alapult. Werbőczy Hármaskönyvét szokásjogi gyűjteményként tartották számon, noha jogkönyvnek kell tekintenünk, amit a későbbi gyakorlat kötelező erővel ruházott fel. A Tripartitumon kívül még két nevezetes jogkönyv is készült, amely a rendi társadalom magánjogát rögzítette: az egyik a XV. században készült *tárnokjogi gyűjtemény*, a XVII. századi kiegészítő cikkelyekkel, a másik a *Quadripartitum Ferdinandeum*.⁵ A női jogok kialakulását a magyar rendi társadalomban alapvetően a fenti jogkönyvekben foglalt jogelvek alapján foglalom össze az alábbi fejezetekben, kiegészítve a törvénykönyvek nőkre vonatkozó joganyagával.

Személyi jogok

A nők személyi jogainak egyik legalapvetőbb korlátozása volt a *nemi gyámság* intézménye (tutelle du sex), amely a középkorban mindenütt jellemző volt, és azt jelentette, hogy a nők egész életükön át kiskorúak maradtak, s állandóan egy férfi (a családapa, vagy a férj) gyámságának voltak alávetve. Magyarországon is fennállt a nemi gyámság, azonban igen korlátozott volt. Nálunk csak a hajadonok voltak a nemi gyámságnak alávetve, férjezett, özvegy vagy elvált asszonyokra nem terjedt ki.⁶ A nemi gyámságnak alávetett leányok sem voltak cselekvésképtelenek, 12 éves korukban törvényes korúak lettek, már ügyvédet fogadhattak, míg a fiúknak csak 14 éves koruktól nyílt meg ez a lehetőségük. A nők már 14 éves korukban zálogos javaikról és ingóságaiukról intézkedhettek, 16 éves korukban pedig, nagykorúak lettek, ettől fogva teljes vagyonukkal és jogaikkal rendelkezhetnek. Ha később férjhez mentek, azokat a vállalásaikat, amelyeket 16 éves koruk és férjhezmenetelük között

³ Fügedi Erik: *Az Elefánthyak*. Magvető, Budapest, 1992. 74-78. o. Vö: Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Nagyenyedi Bethlen Nyomda, Kolozsvár, 1947. 476 o.

⁴ Wenzel: *Az 1848 előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására*. 79-80. o.

⁵ i. m. 90-92. o.

⁶ A nemi gyámságot az 1874. évi XXIII. tc. törölte el. C.I.H.

tettek visszavonhatták, mivel önjogúvá a házassággal váltak. Ezzel szemben a férfiak csak 24 éves korukban érték el a teljes korúságot.⁷

Meg kell említeni a személyi jogok között a *vérdíj* (homagium) középkori intézményét, amely az a váltságdíj, amit a gyilkos a megölt személy családjának köteles fizetni. Más európai jogrendszerekben a nők vérdíja gyakran alacsonyabb volt a férfiakénál, nem ritkán a fele (pl. német területeken), míg nálunk a férfi és a nő vérdíja között nem tettek különbséget.

A magyar személyiségi jognak női szempontból fontos intézkedése volt a *fiúsítás* (praefectio) intézménye. A király által végzett fiúsítástól (praefectio regiae) különbözött a – későbbiekben kifejtendő - fiúlányság (praefectio naturalis), amely Erdélyben volt szokásos. A Magyarországon szokásos fiúsítás, vagy „fiúággá való tétel”⁸ lényege az volt, hogy ha egy nemes embernek nem volt fiú-, hanem csak leánygyermek, akkor a király – tekintettel kedves, hű emberére – a leányt megfiúsíthatta. Ilyenkor a leány a fiújogok örököse lett, örökölhette az ősi foglалású vagy nemzetségi birtokot, amit egyébként a lányok nem örökölhettek.

A lány csak az apja vagy a férje által végrendeletileg ráhagyott szerzett birtokot *örökölhetette*, illetve olyan adománybirtokot, aminek vonatkozásában az adományozónak nem volt semmilyen konkrét kikötése. Nemzetségi birtokot a leányutód nem azért nem örökölhetett, mert alacsonyabb rendű volt a fiúknál, hanem egyszerűen azért, mert házassága esetén a nemzetségi birtokrészt ki vitte volna a nemzetségből. Márpedig a nemzetségi vagy ősi foglалású birtokok tekintetében a tulajdonjog három eleme (usus, possessio, potestas) közül a rendelkezési jog a nemzetségé.⁹ A magyar nemesség a birtoköröklésében a fiú utódok egyenlőségét vallotta, ennél fogva gyakorta előfordult, hogy a nemzetség egyik-másik ága elszegényedett a birtokok aprózódása miatt. A magyar nemességnek elemi érdeke volt számon tartani a nemzetségi rokonságot, hiszen az egyik ág magva szakadása esetén az „osztályos atyafiak” (frater condivisionalis) közül a másik ágra szállt a kihalt ág birtoka.¹⁰

Az öröklés fiúágon történt, a nők mentek a férjük nemzetségéhez, érthető tehát, hogy a lányok csak kivételes esetben örököltek olyan birtokrészt, ami végső soron a nemzetséghez tartozik. Az egyik kivételes eset a fiúsítás volt, a másik, ha a leány nem nemeshez ment férjhez. Ebben az esetben örökölt a nemzetségi birtokból, ami azért volt ésszerű, mert ebben az esetben a nő nem vitte át a birtokrészt a férje klánjába, hiszen az nem tartozott nemesi nemzetséghez. Ha a leány ebben az esetben nem örökölt volna ősiségi birtokrészt, akkor az utód, birtok nélkül kiesett volna a nemzetségből, így ő és leszármazottai örökölték az anyai birtokot. Félnemesnek (agilis) hívták, akinek csupán az anyja volt nemes, ezeknek a

⁷ Werbóczy István: *Tripartitum*. I. könyv .111. cím.

⁸ Máday Andor: *A magyar nő jogai a múltban s jelenben*. Athenaeum, Budapest, 1913. 28. o.

⁹ A nemesi birtok két részből állt: az allódiumból és a jobbágytelkekből. Az allódiium a nemes sajátkezelésű birtoka, amelyet a birtokos használt és birtokolt, azaz megillette az usus és a possessio joga. A jobbágytelek a jobbágy használatában állt (usus) és a nemes birtokolta (possessio). A nemesi birtok feletti rendelkezési jog, azaz a potestas, csak abban az esetben illette meg a birtokost, ha szerzett birtokról volt szó. Az adománybirtok felett az adományozó rendelkezett, pontosabban az adomány öröklését korlátozhatta, az ősi, nemzetségi birtok esetében pedig az ősiség elve szabott korlátot az öröklésnek. In: Fügedi: *Az Elefánthyak*. 21-47.o.

¹⁰ i. m. 10. o.

leszármazottaknak a társadalmi státusa gyakorlatilag az anyja családjának a presztízstől függött, vagyis hogy mennyire voltak képesek elfogadtatni a nem-nemes vőt és leszármazottját a megyei nemesi gyűlés előtt.

A nők cselekvőképessége több vonatkozásban meghaladta a férfiakét, ami korai nagykorúvá válásukkal is összefüggött, már 16 éves korában folyamodhattak iparüzleti engedélyért, míg a férfiak csak 20 éves korukban. 1840-től már a nők korlátozott váltóképességét is elismerte a törvény¹¹, miszerint nemi különbség nélkül megillet mindenkit a váltóképesség, aki egyébként jogot szerezhet, váltót pedig, azok az asszonyok és hajadonok írhattak alá, akik törvényesen bejegyzett céggel rendelkeztek, egyéb esetben nem illette meg a nőket a váltóképesség.

A házassági jog és házassági vagyonjog

A házassági jog tekintetében már az Árpád-ház uralmának időszaka alatt működött a férjes nők *önjogúságának elve*. Ez azt jelentette, hogy a férj nem köteles felesége bűneiért jótállni, de a feleség sem férje bűneiért. *Szent István* legszigorúbb büntetése a visszaeső tolvaj férjes asszonyra szabadsága elvesztése volt, ehhez képest *Szent László* rendkívül szigorúan a szabadság és vagyona elvesztése mellett az orrukat is levágatta. Szent László a hajadonok esetében elégnék tartotta a szabadság elvesztését, az özvegyek esetében pedig fél szemük kitolását és vagyonuk vesztesét. *Kálmán* király rendkívül belátóan ismét csak szolgaságra veti az asszonyt.¹² Szigorú törvényeink más országok korabeli törvényeivel összehasonlítva – ahol a lopást halállal büntették –, nem is voltak kegyetlenek.¹³

A magyar asszonyok önjogúságát bizonyítja, hogy a férjes nő nem áll nemi gyámság alatt, a férjének nincs felette „férji hatalma”, továbbá a férjnek házi fegyelmi joga sincsen a felesége felett. Törvényeink ezt expressis verbis nem mondják ki, hanem a törvényes joggyakorlat szentesítette az önjogúságot. Jogtudósaink (Jancsó, Fodor, Szlemenics, Tóth, Katona, Kolozsváry)¹⁴ egybehangzóan állítják, hogy a törvény hallgatása ez esetben a férji hatalom „nem-létezését” jelenti. „Nálunk férji hatalom nincs, soha nem is ismerte azt sem a törvény, sem a szokás.”¹⁵ Természetesen királyaink nem hoznak külön törvényt valamiről, ami nem volt, sőt tiltó értelemben sem, ha soha sem állt fenn. A férji hatalom nem-létét igazolja az 1807. évi VIII. tc. is, amely a perrendtartásról szól, taxatív felsorolja azokat, akik a perbe idézett felek törvényes alárendeltjeinek tekinthetők, ezek között pedig feleség nem szerepel. A férj családfői hatalma a nő cselekvési körét csak a lakóhely szabad megválasztásában korlátozza, ugyanis a család lakóhelyét a férj határozza meg és a nő követni köteles. Még ezt sem feltétlenül, mert ha már a házasságkötés előtt megállapodtak abban, hogy hol fognak lakni, a feleség később nem köteles egy másik, a megállapodástól

¹¹ 1840.évi XV. tc. C.I.H.

¹² Szt. István II. törvénykönyve 29. fejezet, Szt. László II. tvk. 12 fej. és III. tvk. 6 fej. , Kálmán I. tvk. 56 fej.

¹³ Mandel Károly: *A nőkről szóló magyar törvénycikkek Szent Istvántól napjainkig*. Grill Károly, Budapest, 1929. 21 o.

¹⁴ Máday im. 37. o.

¹⁵ Kolozsváry Bálint: *A közszerzemény biztosítása*. Budapest, 1899. 40. o.

eltérő lakóhelyre követni a férjét. A nő a férjétől független jogalany, a férj a feleségét, sem perben, sem azon kívül nem képviselhette meghatalmazás nélkül.

A régi jog szerint, ha a házastársi kötelezettségeit valaki úgy szegi meg, hogy *elhagyja hitvesét*, mind a nő, mind a férfi esetében visszavezetetik házastársához. Míg azonban a nőt egyszerűen csak visszavezetik férjéhez, addig a férfi elveszíti vagyonát és újranősülési jogát. Amíg a nő férjét várni kívánja, annak összes vagyonát bírja, de ha újra férjhez akar menni, azt is megteheti, a férj ellenben csak püspöki engedéllyel nősülhet újra. „Ha valaki szilaj gerjedelmében az ő felesége utálása miatt elhagyja hazáját, minden amit a férj bír vala, legyen az asszonyé, valameddig férjére várakozni akar, és senki őtet más házasságra kényszeríteni ne merje. 1.§. De ha kedve tartja, magával vívén hozzá illendő ruháit, egyéb javakat pedig kibocsátván kezéből szabad legyen házasságra mennie. És ha férje, hallván ezt, visszatérend, ne legyen szabad neki mást feleségül venni az ő vétkéért, hanem csak a püspök engedelmével.”¹⁶

Az asszonyoknak a házasságban vannak olyan jogaik, amelyek egyoldalúan csak a nőket illetik meg: viselheti férje nevét és rangját, ha nem-nemes nő nemeshez megy férjhez, szintén nemességet nyer („közlött nemesség”). A férj *nevének viselése* inkább jog, mint kötelesség, hiszen a nők leánynevéhez való jogát az évszázados gyakorlat szentesítette. A nők lánynevükhöz való öntudatos ragaszkodása a XIX. században különösen gyakori volt.

Az asszonyokat megilleti a *tartásjog*, ami azt jelenti, hogy a férje köteles vagyoni és társadalmi állásához képest eltartani, lakásról, ruházatról és élelelről gondoskodni számára. Mindezt a férj vagyonából kellett finanszíroznia, nem követelhetette a nőtől, hogy saját vagyonából ehhez hozzájáruljon.

A magyar rendi társadalomban a női házassági *vagyonjogok* viszonylag korán kialakultak. A női különvagyonnak az első nyomait a leánynegyed intézménye körül találjuk meg. Árpádkori iratok szerint a nők a királytól, családjuktól, férjüktől kaptak birtokot, amely fölött a házasság alatt is rendelkeztek, eladhatták, elajándékozhatták. Werbőczy Hármaskönyvében szintén kitér arra, hogy a férj és feleség egyaránt szabadon rendelkeznek „minden, kivált a maga által szerzett vagy másképp nyert birtok jogai iránt”.¹⁷ A nők külön vagyonához tartozott az a tulajdon, amivel a házasságkötéskor bírt, és amihez a házasság tartama alatt ingyenes módon (örökség, ajándékozás) jutott.

A *jegyajándék* hajdan a nő külön vagyonának speciális formája volt, elsősorban ingóságokat (ruhanemű, ékszer, háztartási eszközök) tartalmazott, amelyeket a nő a férjétől, annak rokonaitól, illetve szüleitől kapott az eljegyzés vagy a házasságkötés alkalmából. A jegyajándék a korai időkben még önkéntes szokásokon alapuló hagyomány volt, Werbőczy azonban már olyan „köteles részként” értelmezi, amit a férjhez menő lánynak jár az atyjától, annak halála esetén, pedig a fiútestvérektől. 1800-ban megjelent könyvében *Cserei* már kötelező jellegét domborítja ki azzal, hogy mértéke egyezzen meg a leány díjával, a

¹⁶ Szent István I. könyve, 28 fejezet; Máday: *A magyar nő jogai a múltban s jelenben*. 45 o.

¹⁷ Werbőczy: *Tripartitum*. I. rész 110.§

homagiummal.¹⁸ Amennyiben a jegyajándékra nincs elég pénze az atyának, úgy ingatlanok jövedelmét kell erre a célra fordítani.

A jegyajándéktól különbözik a *hozomány*, ami ugyan a feleség tulajdonában áll, azonban férjének haszonélvezetre, kezelésre átad, s ami a házassággal járó kiadások fedezésére szolgál. A hozomány a régi jog szerint eredetileg csak ingóság lehetett, később azonban, lehetett már ingó és ingatlan vagyon egyaránt. A hozomány jellemzője, hogy a férj haszonélvezetéből elvonni nem lehetett a házasság fennállása alatt. A házasság felbomlása, halál vagy válás esetén a hozományt köteles a férj vagy örököse feltétel nélkül kiszolgáltatni, sőt az özvegy férje javait mindaddig visszatarthatja, amíg az örökösök hozományát ki nem szolgáltatják.

A *hitbér* az egyik legrégebbi magyar jogintézmény, amelyet a férj ad feleségének házastársi kötelezettsége teljesítése ellenértékéért.¹⁹ Kezdetben ingóságokból állott, később ingatlan is lehetett. Az Aranybulla 12. cikke foglalkozik már vele, s kimondja, hogy az elesett vagy halálra ítélt férfiak feleségeit hitbérüktől megfosztani nem lehet. A hitbér összege a férj rendi állásához igazodott, és megegyezett a vérdíj összegével.²⁰ Hitbért adni kötelező, de csak a törvényesen kötött és elhált²¹ házasságokban. Az első házasság a hitbér teljes összegére, a második csak a felére, a harmadik házasság az egynegyedére jogosít. A hitbér kifizetése akkor esedékes, amikor a házasság valamilyen okból felbomlik, lehet az haláleset vagy válás. Ha a férj hal meg, az özvegy örökösödési joga a hitbérrre mindenképpen kiterjed, a feleség halála esetén pedig mindenkor örökösét illeti meg. A válás csak akkor nem jogosít a hitbérrre, ha a nő hibájából következett be. A hitbérrnek két fajtája van: az eddig ismertett törvényes és az írott hitbér, amely megállapodás kérdése, lehet több is, meg kevesebb is a törvényes hitbérrnél. Természetesen az írott hitbér kizárja a törvényes hitbérrre irányuló jogot, viszont válás esetén is feltétlenül követelhető.

A közszerzemény

A közszerzemény a házassági vagyonjog egyik későbbi, a XV. század körül keletkezett intézménye. Először a városok jogában, a „tárnokjogban” bukkant fel, majd Werbőczynél találkozunk vele a jobbágyok jogairól rendelkező részben. A közszerzemény az a vagyon, amit a házastársak a házasság alatt szereztek, de nem tartozik egyikük külön vagyonába sem, azaz meghaladja a házasság előtt meg lévő és a külön vagyon összegét. A házasság felbomlása után két részre osztandó a férj és a feleség, illetve jogutódaik között. A férj halála esetén az özvegy nem kell, hogy örökösként lépjen fel, hanem mint tulajdonos kapja kézhez a

¹⁸ Cserei Farkas: *A magyar és székely asszonyok törvénye*. Kolozsvár, 1800. 135 o.

¹⁹ A jogtörténészek szerint a magyaroknál hitbér a leány vételárából fejlődött ki – hasonlóan Európa más országainak jogfejlődéséhez –, ahogy a jegyajándék és a jegygyűrű pedig a vásár megkötésekor fizetett „felpénzből” (ma foglalo hasonlítható hozzá) alakult ki. Ld: Máday: *A magyar nő jogai a múltban s jelenben*. 85-90. o.

²⁰ A Tripartitum 93. cikkelyének 4. §. felsorolja az egyes rendek hitbérrének fix összegeit, főnemeseké 100 márka, köznemeseké és polgároké 50-50 márka. A 6-8. §-ból azt is megtudhatjuk, hogy 100 márka akkor egy köbből épült vár értékének, 50 márka pedig egy kéttornyú templom értékének felel meg.

²¹ „A hitbér (dos) [...] nem egyéb, mint amit a feleségnek szüzessége vesztéséért és elhalásáért a férjnek javaiból adnak” In: Werbőczy: *Tripartitum*. I. könyv. 93. cikkely

közszerzemény ráeső részét, hasonlóan a hozományhoz.²² A nőnek a tiszta vagyonekülönítés, a hozományrendszer és a közszerzeményi rendszer kedveznek, mert ezekben az esetekben a nők rendelkezési joga fennmarad saját vagyonuk felett egészében vagy részben, még akkor is, ha azt a férjük kezeli.

Ellentétben az eddig ismertett női vagyoni jogokkal a közszerzemény a nemes asszonyokra nem vonatkozott, csak a jobbágyokra és a polgárookra. A közszerzemény a nemesekre egyetlen esetben vonatkozott, amikor a nemes embernek „feleségével való házassága alatt gyűjtött vagy vett ménes lovai ötvenen alul vannak, egyenlően fognak köztük elosztatni” – írja a *Tripartitum*.²³ Ennek az volt az oka, hogy a magyar társadalomban az egyes lovak ingóságának számítottak, a ménest azonban ötven ló felett már hagyományosan az ingatlanra vonatkozó szabályok szerint minősítették. Tehát az ötven ló alatti ménes még ingóságként akár végrendekezés tárgya is lehetett.²⁴ Az ingóságok amúgy is az özvegyet illették, függetlenül attól, hogy a házasság alatt, vagy előtte szerezték, az özvegy halála után pedig leszármazottait.

A honoráciorok feleségeire sem terjedt ki a közszerzemény, talán azért, mert a honoráciorok tiszteletdíjből élnek, s a házasság alatti vagyon növekmény szinte kizárólag keresetükből halmozható fel. A honorácior feleségek - ahogy a nemes asszonyok sem - munkájukkal nem járulnak hozzá a családi vagyon házasság alatti növeléséhez úgy, mint a jobbágy és a polgár asszonyok kétkezi munkájukkal. Peres iratokból tudjuk, hogy a XVI. századtól az özvegy nemesasszonyok birtokaik, a jobbágy özvegyasszonyok pedig telkeik ügyében önállóan jártak el. A különböző társadalmi állapotok esetén a jogi helyzet hasonló: férjük halála után az asszonyok „özvegyi jogon” jártak el a haszonvételek tekintetében, a leendő örökösök vonatkozásában pedig gyámként. Ha nem volt gyermekük, a jobbágy asszonyok akár örökölhették is a gazdaságot, illetve a közszerzeményi telket, az úrbérest azonban nem, hiszen az a földesúrhoz tartozott. Abban az esetben, ha nincs fiúgyermekük, - ha pedig van, annak nagykorúságig – a magyar nemes asszonyoknak is meg volt az a joguk, hogy megözvegyülésük esetén férjük birtokait kezeljék és halálukig húzzák hasznait. A nemesek özvegyei csak olyan birtokot örökölhettek férjük után, amit az végrendeletileg rájuk hagyott, vagy egyéb jogon nekik járt.

A nemesi birtokon és a jobbágytelken egyaránt folytathatta a gazdálkodást az özvegy. De mi volt a helyzet a polgárasszonyokkal: folytathatták-e férjük vállalkozását? Korai szabályozást nem ismerünk ebben a kérdésben: a vagyonkezelését fiai nagykorúságáig azonban nyilvánvalóan gyakorolhatta az özvegy. Az 1820/30as évekből több olyan esetet is

²² A magyar házassági vagyonjog a közszerzeményi rendszernek felel meg, s mint ilyen, a nőknek kedvező vagyoni jogi rendszerek csoportjába tartozik. A különböző rendszerek három jogi alapelvre – vagyonközösség, kezelési közösség, vagyon elkülönítés – és ezek különböző kombinációira vezethetők vissza. In: Máday: *A magyar nő jogai a múltban s jelenben*. 66-71 o.

²³ In: Werbőczy: *Tripartitum*. I. könyv, 101. cikkely

²⁴ A középkorban az ingó és ingatlan dolgok felosztása nem a mai felfogás szerint történt, pl. a ház a magyar és a német jogrendben egyaránt ingóságként minősül. A dolgok felosztásában, ami az öröklési jog szempontjából lényeges, megkülönböztették: 1) a gazdálkodás alapját alkotó, 2) a minősített értékű és 3) a relatív értékű javakat. Tehát vannak ingók, amelyek ingatlanként minősülnek és ingatlanok, amelyek jogi szabályozása az ingóságokét követi. Ld. Murarik Antal: *Az ősiség alapintézményeinek eredete*. Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából 6. szám. Budapest, Sárkány Nyomda Rt., 1938. 12-15 o.

ismerünk, amikor könyvkereskedők özvegyei férjük vállalkozását vitték tovább, még az előtt, hogy a nők korlátozott váltóképességét elismerték volna. *Kultsár* István pesti lapkiadó²⁵ özvegye férje halála után folytatta a vállalkozást. *Csáthy* György debreceni könyvkereskedő halála után özvegye vette át az üzlet irányítását, és fiai gyámjaként folytatta azok nagykorúságáig. Nem különben özvegy *Kiss* Istvánné könyvkereskedő, aki József fia és a maga nevében folytatta férje tevékenységét. A feleségek özvegyi jogon és fiaik gyámjaként vették át férjük vállalkozásának irányítását, amit a nyilvánosság előtt meg is jelenítettek.²⁶

A szülői jogok

A magyar nő, személyi és házastársi jogai tekintetében a férfiakkal úgyszólván egyenjogú volt, a szülői jogok tekintetében azonban csaknem jogtalan volt a rendi társadalomban. Mindez a régi patriarchális jogrend maradványa, ami alól a feleséget lassanként emancipálták a törvények, a gyermekeket azonban nem. A nők már jóval a Hármaskönyv létrejötte előtt felszabadultak a férji hatalom alól, a gyermekek azonban nem. Ennek maradványa a lányokra vonatkozó nemi gyámság is, hiszen a fiúgyermek ugyanannyira az atyai hatalom alá tartoztak, mint a lányok, sőt a törvényes kort is később érték el. A házastársat a fiúk számára is az atyjuk választotta ki, ahogy a lányok számára is, s ugyanannyira kötelező erővel. A szülői hatalom sokáig kizárólag atyai hatalom volt, s csak a XVIII. században²⁷ jelent meg a „szülői hatalom” (parentalis potestas) kifejezés, amelybe már az anyát is beleértették. Itt nem az atyai hatalom anyával való megosztására gondol a törvény, hanem arra, hogy ha az atya hiányzik vagy cselekvőképtelen, az anya helyettesíti az atyai hatalmat.

Az özvegy még a férjes asszonynál is szélesebb cselekvőképességgel rendelkezett a régi magyar jogban, majdnem minden téren – részben még politikai tekintetben is – egyenrangú volt a férfival. Sőt, bizonyos értelemben a jog még a férfitársadalom ellen is védelmezte őt és gyermekeit. Az ura halála évében az özvegyet senki perbe nem idézhette, még az uráról rámaradt perben sem, ezen idő alatt férje vagyonából kirekeszthető nem volt. A XVI. században az egytelkes nemesek a telkük után kötelesek voltak hadba vonulni, ellenben özvegyeik, ha nem volt hadra fogható fiúk, csak imádkozni voltak kötelesek.²⁸ Erdélyben a félkapus nemes asszonyok özvegységük évében nem tartoztak lovast kiállítani. Mindezek a kiváltságok a rendi alkotmány eltörlése után eltűntek.

Örökösödési jogok

²⁵ Kultsár István a Hazai Tudósítások kiadója és tulajdonosa volt, a lapot 1806-ban alapította, majd 1808-ban Hazai és Külföldi Tudósításokra módosította a címét, továbbá megindította a Hasznos Mulatságok című melléklapot. Kultsár korának jeles irodalom pártolója volt, aki nemcsak lapot szerkesztett, de irodalmi szalont is tartott fenn Pesten, továbbá 1813-1815-ig a magyar színház igazgatója is volt Vida László halála után. Kultsár halálával szalonja is megszűnt, özvegye a vállalkozást tovább vitte, a szalont azonban nem lett volna sem illendő, sem lehetséges, hiszen ez utóbbi férje személyes ismeretségein és baráti társaságán alapult. In: Gáspár Gabriella: *A polgári nyilvánosság kezdetei Magyarországon*. Budapest, Agroinform, 2002. 50.o.

²⁶ Gáspár Gabriella: *Női jogok és a leánynévhasználat a XIX. század első felében*. Acta Sociologica, Pécs, 2005/1. sz. 47-60. o., 51.o.

²⁷ 1723. évi CXI. tc.

²⁸ 1545. évi XXI. tcx.

A női jogok történetéhez szorosan hozzátartozik az örökösödési jog kérdése, ezen belül a *leánygyermek* és az özvegy örökjoga. A rendi társadalomban a leánygyermek öröklése a rendi helyzet és a vagyon természete szerint más és más volt. A jobbágyoknál a gyermekek nemre való tekintet nélkül egyenlően örökölték, amit az 1840.évi VIII. tc. 2.§-a végérvényesen biztosított. A nemesek esetében a lányok ingatlan öröklése attól függött, hogy milyen természetű birtokról volt szó. Az ősi (nemzetségi) birtokot a lányok nem örökölhették, ahogy az adománybirtokot sem, kivéve, ha az adományozó külön kikötötte az adománylevélben, hogy a leányág is örökösödjék. A szerzeményi, vérdíjon szerzett, vagy vásárolt birtokot örökölhették a leányutód is egyenlő arányban a fiúkkal. A nemzetségi rendelkezés alá tartozó ingatlanok örökléséből a nők tehát ki voltak zárva, kárpótlásul azonban a régi magyar jog három jogintézményt dolgozott ki a nők vagyoni biztonságának biztosítására. A fiúsítás (amelyet fentebb már tárgyaltunk), a leánynegyed és hajadonjog a rendiség fennállása alatt fontos jogintézmények voltak, amelyek a rendi alkotmánnyal együtt megszűntek.

A *leánynegyed* (quartalitium) intézménye először az *Aranybullában* jelenik meg úgy, hogy a fiú utód nélkül elhunyt apa birtokának egynegyed részét a leánya örökölje. Később a leánynegyed új alakot ölt, Werbőczynél már úgy jelenik meg, hogy a leányok az egynegyed részt kikövetelhetik a maguk között való egyenlő felosztás kötelezettsége mellett. A jog nem évül el: ha az első generáció lányai a jogot nem érvényesítették, a leszármazók lányai később megtehették. A leánynegyedet rendszerint pénzben adták ki, kivéve, ha a lány nem nemeshez vagy/és vagyontalan férfihez ment hozzá a családja engedélyével.

A *hajadonjog* (jus capillare) azt jelentette, hogy amikor az öröklés a fiúágra korlátozódik, a lányok az örökösöktől rangjukhoz méltó lakást, nevelést, tartást, ruházatot és kiházasítást követelhettek. Ha az adományi javak távolabbi férfirokonra szálltak, a leányok a férjhezmenetelig, ennek híján halálukig birtokban maradhattak.

A magyar rendi társadalomban a nők egzisztenciája láthatóan biztosított volt, mind leányságuk, mind házasságuk alatt. A férj halála esetén pedig,- amint azt a személyiségi jogoknál már kifejtettük -, az *özvegyek* különleges kedvezményeket élveztek. Az özvegyeknek férjük halála után – a hitbéren és a közszerzeményen kívül, amit tulajdonként vettek át -, örökösödési joguk volt özvegyi öröklés és hitvestársi öröklés címén. Az özvegyi jog is megillette a *nőket*, ami annyit jelentett, hogy joguk volt férjük javait megtartani, és hasznait élvezni, amíg újra férjhez nem mentek, amikor pedig ez bekövetkezett, illő kiházasítást követelhettek. Ha az örökösök jogtalanul kiűzték, nemcsak vissza kellett helyezni javaiba, hanem még „hatalmaskodási bírságot” is kellett fizetniük.²⁹ Az özvegy egy gyermeki részt kapott továbbá özvegyi öröklés címén a szerzeményi ingóságokból, ezen felül pedig örökölte férje kocsiját és lovait, díszruháját és jegygyűrűjét.

A hitvestársi öröklés a *férjet* is megillette, ami végrendelet híján az ingatlanokra is kiterjedt. Hitvestársi öröklés azonban csak akkor volt lehetséges a szerzeményi javakban, ha nem volt közvetlen leszármazott, sem unoka. A többi jószág vonatkozásában azonban csak

²⁹ Máday: *A magyar nő jogai a múltban s jelenben*. 95 o.

akkor állhatott be a házastársi öröklés, ha nem csak lemenők, de felmenők, sőt oldalági örökösök sem voltak.

Politikai jogok

A nők személyi, házassági, vagyoni és örökjogi helyzetén kívül nem érdektelen közjogi státusukat is megvizsgálni. A magyar rendi alkotmány szerint a politikai jogok három csoportra oszthatók; választójog, személyes törvényhozói jog és politikai jellegű tisztségek. A választójog a köznemeseket illetve a kollektív nemeseket illette meg, a személyes törvényhozói jog a főrendűeket (főnemesség, főpapság), a politikai jellegű tisztségek betöltése javarészt a főnemeseket, de ebből a köznemesek sem voltak kizárva. Politikai jogaik tekintetében a nemes nők korántsem voltak olyan jogfosztott helyzetben 1848 előtt, mint ahogy azt feltételeznénk, illetve amibe őket az 1848-as áprilisi törvények választójogi passzusai hozták.

A rendi alkotmányban nincs nyoma *expressis verbis* a nők *választójogának*, azonban a magyar jogszokás szerint az *özvegy birtokos asszonyok a megyei közgyűlésen* részt vettek és gyakorolták választójogukat, mind a megyei tisztviselők megválasztásánál, mind az országos követválasztásban. A régi jog szerint az özvegyek nem voltak megfoszthatók a megyében gyakorolt választójoguktól, aminek az adott legitimitást, hogy mint egy elhunyt férjük helyett és kiskorú gyermekeik képviselőként szülőként gyakorolják e jogot. Hasonló elv érvényesült a személyes törvényhozói jog gyakorlása esetében is, amikor az özvegy főnemes asszonyok éppúgy, mint a személyesen meg nem jelenő főnemesek egy-egy *követet* küldtek az országgyűlésbe. Az 1681. évi 51. tc. egyértelműen leírja a „távollévők követeiről”: „s mivel a karok és rendek észrevették, hogy a mágnás urak, s azok özvegyeinek némely követei 5,6,7, személyi követségét is magukra szokták vállalni, ami elég helytelenül történt. 1.§ Ennélfogva végezték: hogy ezentúl jövőre egy követ, bármi rendű legyen is, csak két szegényebb mágnásnak vagy azok özvegyeinek helyettesítője lehessen e követségekben.”³⁰ Az özvegyek azonban a törvényhozási jogot csak közvetett módon, követ útján gyakorolhatták.

Az özvegyasszonyok bizonyos kivételes esetekben aktív módon és személyesen is tölthettek be *politikai jellegű tisztséget*, ilyen volt a kinevezésen alapuló *főispánság*. Az örökös főispánság lényege a cím és a birtokjog volt, míg a kinevezésen alapuló főispánsághoz inkább adminisztratív–politikai szerepkör társult. (A magyar királynék Moson vármegye örökös főispánjai voltak.) A kinevezésen alapuló főispánság tehát nem csak jogokból, hanem kötelességekből is állt. Történeti forrásaink több női főispánról tesznek említést: ilyen volt Czobor Erzsébet grófnő, Thurzó György nádor özvegye, aki Árva megye főispánja volt, illetve Zrínyi Ilona, Thököly Imre neje és II. Rákóczi Ferenc anyja, aki Sáros vármegye főispánságát töltötte be, és Czobor Erzsébethez hasonlóan elnökölt is a megyegyűléseken. Báthori Anna Szilágyság főispánja lett, férje Drágfy István halála után fia nagykorúságáig, egyébiránt ő hívta össze az első protestáns zsinatot Magyarországon. Az özvegy főnemes asszonyok a főispáni szék várományosaként kezelt fiaik helyett,

³⁰ I. Lipót 1681. évi III. decretumának 51. tvc.-e

gyámjaikként kerültek a főispáni hivatalba. Ez azonban mit sem számít abból a szempontból, hogy a rendi alkotmány nem zárta ki pusztán nemi alapon a nőket a politikai jogok gyakorlásából, nem úgy, mint az 1848. évi V.tc., amely kimondta, hogy a „nőszemélyek” nem tartoznak a választásra jogosultak közé. Azon nők választójogának ideiglenes fenntartása, akik ezt a jogot addig is gyakorolták³¹, mit sem változtat azon a tényen, hogy a polgári kor beköszöntét jelző utolsó rendi alkotmányunk, amely az alkotmány sáncai közé beengedi a polgárságot és a honoráciorokat is, kirekeszti a nőket.

A nemes asszonyok a magyar rendi társadalomban sok tekintetben a férfiakéhoz hasonló jogokkal bírtak, amelyeket a polgári forradalmak a rendi jogokkal együtt eltöröltek. Így ahelyett, hogy a többi nő jogait kiterjesztették volna, még azokat is megszüntették – az egyenlőség nevében – akiknek addig voltak jogaik.

Az erdélyi nők történeti jogai

Erdélyben a nőknek a régi szokásjog alapján több joguk volt, mint a szűkebb értelemben vett Magyarországon élőknek. Ennek egyik jellemző eleme a *fiúlányság* intézménye, ami fiú utód híján automatikusan életbe lép. Erdélyben nem kellett a király beleegyezése a fiúsításhoz, fiúutód híján a lány egyszerűen beöltözött fiúnak, és a birtok örökébe lépett. A fiúsítás következtében a birtok a nő ágán öröklődik tovább, azaz a székely jog nem ismeri el magszakadás esetén a király (vagy a korona) birtoköröklését.

A magyar jogban a *magszakadás* beállta elsősorban az *adománybirtok* vonatkozásában jelent meg, amikor is az adománylevél záradéka kitér erre. Erdélyben az adományrendszer nem volt jellemző, nem volt magszakadás sem, így az „urafogyott” birtokot ismét a közösség vette hatalmába, azaz kihirdették, s az első foglaltó vagy a régi nemzetségi kapcsolat elve alapján egy távoli rokon kapta meg. A magszakadás beálltát hátráltatta a szokásjogon alapuló székely fiúlányság intézménye is, amelynek törvényi nyomát először az 1555. évi kódexben látjuk. „...20.) Valamelly Embernek Fia, Leánya vagyon, az örökség a Fiat illeti; de ugy; hogy a’Fiu a’leányt ki ki a’ maga Székének Törvénye szerént kiházassítsa. 21.) Ha a két Férjfiu egy Ember gyermeke, egyiknek Fia a’ másíknak Leánya vagyon, a’ Leány olyan örökös az Attya örökségében mint a’ Fiú. 22.) Valamelly Embernek két Leánya vagyon, Fia nintsen, Attyokrol maradott örökségek egyaránt illetik őket: de ugy; hogy a’ kissebbik választhasson a lakó helyben, de ugy; hogy a másíknak hozzája hasonló légyen, egyaránt örökösödhessenek benne; ha pedig a’ kissebbik a’ nagyobbíknak hasonló nem adhatna, tehát az örökség két felé osztassék. 23.) Valamelly Embernek két Leánya vagyon, edgyik Leánynak fia, a’ másíknak Leánya vagyon, a’ Léány is olyan örökös, az Attya Jószágában, mint a’ Fiu, de ha a Léánynak Fia és Leánya lészen, a Fiu a Léányt kiházassítja belölle.”³² Később II. Rákóczi György 1636-ban kelt rendelkezése is

³¹ II. Ferdinánd 1848. évi V tvc. 1.§-a ideiglenesen fenntartja azon nők választójogát, akik azt addig is gyakorolták.

³² 1555-ben április 28-án a Székelyudvarhelyen tartott rendes gyűlésen Dobó István és Kendi Ferenc vajdaságukban foglaltatták írásba ezt a régi szokásjognak megfelelő rendelkezést. Cserei: *A magyar és székely asszonyok törvénye*. 73-74. o.

megegerősítette, hogy a magvaszakadt javai nemzetségük mindkét nembeli tagjaira szállnak, s ne kerüljenek kihirdetésre.³³

Tehát a székely jog sajátossága, hogy az ősi székely birtokban, a „székely örökségben” lányokat is részesíti. A székely ősi birtok a magyar ősi foglaltság vagy nemzetségi birtokhoz hasonló birtoktípus, ennél fogva fokozott védelem illeti meg. Nem lehet sem elzálogosítani, sem eladni, mivel végső tulajdonosa a nemzetség, a rendelkezési jog a közösséget illeti meg. Alapvető szabály volt a székely öröklésében a fiúág elsőbbsége, kivéve a pénzen, vagy vérdíjon szerzett birtokot, mert ebben a lányok a fiúkkal egyenlően örökölték, ahogy a szerzett javak végrendeleti örökléséből sem voltak kizárva. Az ősi székely birtok tekintetében a lányok öröklése csak fiú örökös híján állt be, oly módon, hogy a leányágot fiúággá tették. A fiúleány leszármazottai közül is elsődlegesen a fiúk örökölnék, a leányok ismét csak fiú leszármazottak hiányában. Az öröklés logikája ebben az esetben az, hogy a fiúleány apja örökségében a fiúk helyett részesült, hiszen azért lett fiúsítva, azonban ha csak lánya van, az is tovább örököli, mégpedig azon elv alapján, hogy maga az örökség fiúsítja a leányt. A fiúleányágnak egy korlátja volt: ha a leány jobbágyhoz ment férjhez, ekkor elveszíti fiúleányágságát, és a legközelebbi férfirokon becsült áron megválthatja tőle a birtokot. Azonban ha ez a leány megözvegyül és másodsor szabad emberhez megy férjhez visszaválthatja az eredetileg neki fiúleány jogon járó birtokot.³⁴ Érdekes, hogy a fiúleányágság nem enyészett el végleg, csak „felakadt”, s az akadály elmúltával visszatért. Nem tudjuk, hogy a fiúleányt székely örökségként megillető birtok a férje kezelése alá került-e egyáltalán, feltehető azonban, hogy megkülönböztetik a férj és a felesége vagyonát, ahogy az atyai és anyai jószágokat is külön kezelték (Azonban a férjet is megilleti a felesége után az öröklési jog, legalábbis akkor, ha nem voltak osztályos rokonok.) A fiúleány székely öröksége tekintetében azonban ez nyilvánvalóan nem illette meg a férjet, sőt a férje gyakran felvette a felesége nevét és gyermekeik is az anyjuk nevét viselték.³⁵

Más volt a helyzet a leánynegyed fejében kapott birtok esetében, ha a leány nem nemes „jószágatlan” személyhez ment férjhez. Ebben az esetben, tekintettel a birtok természetére, a leány megkaphatta birtokként az örökséget, ha családja (a negyedet kifizető) beleegyezésével ment férjhez. A székely örökségből leánynegyedet nem kell fizetni, mivel quartilitiumot csak olyan jószágokból szokták fizetni, amelyek a fiúág megszűlése után a fiscust illette, azaz királyi adományként kapott örökös birtokból. Tehát a leánynegyed és a fiúleányágság két különböző típusú birtokra vonatkozó intézmény.

Ha egyáltalán nem volt örökös, sem más leszármazott, akkor az oldalág örökölt, ahol a leánytestvér öröklése is megnyílhatott, vagy az ő leszármazottaié, akik közül előbb a fiúk, majd a lányok örökölték. „Ha meghal a Székely gyermek nélkül s férfi testvérei, vagy más közel való Rokoni nem lévén Léány Attyafiára (leánytestvére) marad Öröksége, fiú helyett léssen ez-is abban, s legott annak Fiúleányává válik, kinek Ága Fiakból kifogyván,

³³ Bónis György: *Magyar jog–székely jog*. Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár, 1942. 71-72. o.

³⁴ i. m. 91-94. o.

³⁵ Például egy 1674-es dokumentum szerint Apor Ilona fiúleány törvényes gyermekei Apor István, László és Mihály. i.m. 88 o.

közelebről benne akadott meg.”³⁶ A fiúlányság tehát, nem csak leány utódot illeti meg, de utódok hiányában az örökhagyó nővérét is.³⁷

A székely jog az atyai és anyai javakat bizonyos értelemben külön kezelte, ami a kiházasítás és az öröklés összefüggésében látszott meg. Ha a lányt, akinek ugyanúgy joga van a kiházasításra, mint a magyar lányoknak, az anyai javakból házasították ki, akkor az atyai javakból a férfiakkal egyenlően osztozott. Ha a kiházasításuk elmaradt, akkor egyenlően örökölték a fiúkkal.

Talán ezzel a székely leányfiúságból fakadó gyakorlattal is összefügg az a körülmény, hogy az erdélyi férjzett nők gyakrabban használják leánynevüket, mint a magyarországi részeken lakó asszonyok. Az asszonyok névhasználatára azért érdemes kitérni, mert leányneven való nyilvános megjelenés mögött meghúzódik egy sajátos, a történelemben és a jogban gyökerező öntudat, amely – feltételezésem szerint különösen az erdélyi nőknél jelentkezett. A névhasználat vizsgálatára egy nagyobb kutatás részelemeként került sor³⁸, amelynek eredményei alapján világossá vált, hogy a XIX. század elején a művelt, magyar asszonyok, amikor személyüket a nyilvánosság előtt megjelenítették, gyakorta a leánynevüket használták, s nem csak az özvegyek, hanem akkor is, ha házasságban éltek. Az özvegyek bátrabban jelennek meg saját jogon, társadalmi állástól függetlenül, mint a férjes asszonyok. A magyar történeti női jogok közül az özvegyi jog a legjelentősebb társadalmi szinten. Minél alacsonyabb a státusa a nőnek, annál inkább csak akkor prezentálja magát önjogon, ha megözvegyült.³⁹ Az erdélyi asszonyok leánynev használata a történeti női jogokon, elsősorban az özvegyi jogon, továbbá a székelyjog nőkre vonatkozó kedvezményein alapul. A székely gyakorlat arra inspirálta az erdélyi asszonyokat, hogy leánynevüket megtartsák, azt önállóan vagy férjük nevével együtt használják.

Női jogok a formálódó magyar polgári társadalomban

Az 1848-as törvények, majd a kiegyezés utáni törvényhozás fektették le a polgári társadalom alapjait Magyarországon, nem különben Erdélyben. Az 1848-as áprilisi törvények a rendi „alkotmány sáncai közé” beengedték a polgárságot és az értelmiséget, a *nőket* azonban *nem*. Ezt jól mutatja a vagyoni cenzus szerinti választójog, amelynek gyakorlásából a nőket minden tekintetben kizárták. Ekkor törölték el az ősiség törvényével együtt az adományos és

³⁶ im. 80 o.

³⁷ Bónis György Cserei Farkashoz hasonlóan, mind a nővér, mind a lány utódok fiúlányságát elfogadja, szemben Vargyasi Szolga Jánossal, aki csak a nővér fiúlányságára következtet. Lásd.: Bónis: i.m: 75-86 o., Vargyasi Szolga János: *Székely jogi ötven kérdések s 102 feleletek*, Református Kollégium, Marosvásárhely, 1844. 238 o., 245 o.

³⁸ Gáspár: *A polgári nyilvánosság kezdetei Magyarországon*. Agroinform Kiadó Budapest 2002. 93-94. o

³⁹ A kutatás a női mintában található a 70 asszonyra terjedt ki, megkülönböztetve a leánynevüket, az asszonynevüket, illetve a férjük nevét vezetéknevként viselő személyeket. Leánynevét használja az előfizetői listák tanúsága szerint 44 asszony, asszonynevét 18, asszonynevét félig, csak vezetéknevként további 8 nő. Láthatóan az asszonyok meglehetősen nagy arányban (63 %) viselik leánynevüket és jóval alacsonyabb arányban (38 %) asszonynevüket bármilyen formában. Az Erdélyben lakó nők között majdnem teljes körű a leánynev használata. A XIX. század elején a magyar olvasóközönség körébe tartozó nők közül 35 személy lakik Erdélyben (a minta 44 %-a), közülük 31 személy viseli a leánynevét. Gáspár : *Női jogok és a leánynevhasználat a XIX. század első felében*. 47-60 o. 59. o.

nem adományos, illetve a fiági és leányági javak közötti különbségeket. Később az Országbírói Értekezlet eltörölte a leánynegyed⁴⁰, a hajadoni jogot pedig csupán a hitbizományi javak tekintetében tartotta érvényben.

A *nemi gyámság* intézménye annyit jelentett, hogy a leány férjhez menetelég apja, ennek hiányában pedig fiútestvérei gyámsága alatt élt. A nemi gyámságot az 1874. évi 23. törvénycikkely törölte el, ennek értelmében a leány 24 éves korában lett nagykorú, ahogy a fiúk is. A 24. életév betöltése több szempontból is lényeges volt, még a férjes asszonyok is csak ezután bírtak váltóképeséssel, hacsak nem üz maga a nő is ipart, aminek az 1800-as évek első felében sem volt akadálya. A házasságra vonatkozó jogszabályok változása az életviszonyok változásához is vezetett.

1894. évi 31. törvénycikkely a kötelező *polgári házasság* bevezetése, vallásfelekezeti különbségek kiküszöbölhetővé váltak, egyes házasság esetén a leány az anyja vallását követi, a fiú pedig az apjáét. A törvényes feleség a férjétől eltartásra, életközösségre, a lakásban való bennmaradásra és adott esetben ápolgatásra tarthat igényt, ahogy a férj is viszont. A feleséget elhagyó férj ellen bontópert lehetett indítani, de a házasság folytatására, ahogy a megkötésére sem kényszeríthető senki, a nő tartási igénye pedig érvényesíthető a vétkes férjjel szemben. Ezeknek a szabályoknak egy része nem jelentett radikális változást a házassági viszonyokban, a régi jogot nem alapjaiban, csak finoman módosították.

Az *özvegyek* helyzete a polgári társadalomban nem javult, csak megváltozott. A rendi társadalomban többlet jogokkal rendelkeztek, külön jogosítványokat, kedvezményeket élveztek, míg a polgári korban alapvetően *szociális problémaként* kezelték az özvegyek helyzetét pl. hadi özvegyek. A rendi társadalomban csak a kifejezetten szegény sorsú özvegyeket kezelték így. Az egyes foglalkozások, hivatások művelőinek özvegyei részére külön illetményeket, ellátásokat, nyugdíjakat állapítottak meg.

A nők *politikai jogainak* alakulásán követhetjük leginkább a nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségek állapotát, legalábbis a polgári viszonyok kialakulásának időszakában. Láthattuk, hogy a rendi társadalomban a kiváltságos helyzetű asszonyok nem voltak megfosztva a közéleti szerepvállalástól- például a mágnások özvegyeinek joga volt arra, hogy követeik útján a törvényhozásban részt vegyenek, vagy fiaik helyett ispáni tisztséget tölthessenek be. Mint arra utaltunk, az 1848.évi V. törvénycikkely életbe léptetésével megszűnt a nők minden lehetősége a közéleti szerepvállalásra. Nemcsak közéleti jogaik szűntek meg, hanem minden olyan jog, amely a nőket nemességükre tekintettel korábban megillette elenyészett a polgári társadalomban. Ugyanakkor a rendi társadalom normái több tekintetben is fennmaradtak, immár azonban csak a férfiak számára. Természetesen a felsőház sem szűnt meg, s bár a főrendházi reform átalakítja annak szerkezetét tekintettel a polgári társadalom alapelveire, a nőkre még sincs tekintettel. Sajátos, hogy a rendi társadalom jogi értelemben vett megszűnése a női nemre nézve hátrányosabb, mint a nemességre, főnemességre, vagy bármelyik társadalmi rétegre.

A községekről szóló 1886: XXII. törvénycikk az első, amely politikai értelemben

⁴⁰ A leánynegyed képezi a mai kötelező törvényes örökrész vagy kötelesrész történeti alapját.

valamelyest teret nyit a helyben lakó *legnagyobb adófizetők* közé tartozó nőknek, azzal, hogy férfi meghatalmazottjukat küldhetik a községi képviselőtestületekbe. A férjes nőt természetesen férje képviseli, akinek az adójához a neje és kiskorú gyermeke adója is hozzáadódik, ha azok vagyonát kezeli. A férfiak számára igazán előnyös helyzetről van szó, hiszen nem saját vagyona után a virilisták közé emelkedhet. Az országgyűlési képviselőválasztásról szóló 1913. évi és 1918. évi törvénycikkek is kivették a nőket a választók sorából, ahogy korábban az 1874. évi is. A *nők választási jogát* az 1918. évi néptörvény ismerte el leelőször, a következő formában: „Nemzetgyűlési választójoga van minden nőnek, aki életének huszonnegyedik évét betöltötte, legalább hat év óta magyar állampolgár és bármely hazai élőnyelven írni-olvasni tud.”⁴¹ Ugyanezen törvény biztosította a törvényhatósági és községi választójogot is a nők számára, immár személyesen gyakorolható jogként. A néptörvényt hatályon kívül helyezték 1920-ban, de ugyanakkor elfogadták a nők általános és titkos, egyenlő és közvetlen választójogát. Az 1925. évi törvény részben szigorított a nők választójogán, ugyanakkor az egyetemet vagy főiskolát végzett nőknek korra tekintet nélkül adta meg a választójogot. „Országgyűlési képviselő választójoga van minden nőnek, aki életének 30. évét betöltötte, tíz év óta magyar állampolgár, két év óta ugyanabban a községben lakik vagy van lakása és az elemi népiskola hatodik osztályát vagy más tanintézeteknek ezzel tanértékre nézve egyenrangú osztályát sikeresen elvégezte, vagy ezzel egyenrangú értékű műveltség megszerzését igazolta.”⁴² A saját vagyonából, jövedelméből, keresetéből élő nők, továbbá a három vagy több gyermekes anyák esetében elegendő volt a négy elemi elvégzése, vagy az ezzel egyenrangú végzettség, illetve műveltség igazolása. Választójoga gyakorlásától a nőt csak bizonyított erkölcstelenség esetén lehetett megfosztani. E törvény alapján, a képviselőház tagjai között nők már szerepelhettek, a felsőház tagjai között azonban nem. Az 1926. évi XXII. törvénycikkely teremti meg az elvi lehetőségét annak, hogy nők a felsőház tagjaivá válhassanak. A törvény miniszteri indoklása azt fejtegeti: „a javaslat nem akarja teljességgel a lehetőségét kizárni annak, hogy nők a felsőház tagjaivá is megválaszthatók legyenek. Ellenkező szabályozás ellentétben lenne a javaslat azon alapgondolatával, amely minden társadalmi rétegnek meg akarja adni a törvényhozásban való közvetlen befolyás lehetőségét.”⁴³ A törvény 13 §-a tartalmazza azokat a megszorításokat, amelyek alapján erősen valószínűtlen, hogy nő valaha a felsőház tagjává váljon. Az örökös főrendházi tagsággal felruházott, valamint a családkönyvbe iktatott családok 24 évet betöltött férfitagjai jogosultak a választásra, ha egyedül vagy feleségük és kiskorú gyermekeik adóját is beleszámítva ingatlanaik után fizetett évi adójuk legalább kétezer pengő. Ezek alapján a fenti családok özvegyen maradt nőtagjai esélyesek a főrendházi tagságra csupán. A megoldás hasonló a rendi társadalom több százéves joggyakorlatához, azzal a különbséggel, hogy a polgári társadalomban a nők e jogukat elvileg közvetlenül is gyakorolhatták.

Mindezen jogok bevezetésének indoklása nem más, mint az, hogy az első világháborúban sok férfi vesztette életét, amivel a nők eltartó és gyámolító nélkül maradtak, s ennél fogva kénytelenek saját sorsukat intézni. „A világháború óta legkiemelkedőbb érdeke

⁴¹ 1918: I. néptörvény a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról, 1.§.

⁴² 1925:XXVI.tc. 2.§ az országgyűlési képviselők választásáról

⁴³ 1926: XXII. tc. 6 §. indoklása

elsősorban a nőnek, aki csekély kárpótláshoz jutott a választójog elnyerésével azért a súlyos veszteségért, amely a háborúk folytán számarányát a férfineméhez viszonyítva háromszorosára növelte a férfiak elhullásával, aminek a hatása a női nemre nem csupán a férjhezmenés megnehezülésében, hanem eltartójuk, segítőtársuk elvesztésében nyilvánul meg.”⁴⁴

Összességében megállapítható, hogy a nők a XIX. század második felében bizonyos korábbi jogukat egyszerre veszítették el, másokat lassan fokozatosan. E veszteségekhez képest lassan épültek ki az új polgári magánjogi lehetőségeik, de egyben védettségük is megszűnt. A magyar történelemben volt mintegy 50 év, amelyben a régi előnyeik már nem érvényesültek, de még az új polgárjogi keretek sem terjedtek ki rájuk. Lassan felelőssé váltak férjük gazdasági cselekményeiért vagyonukkal is, de nem szűnt meg a férjek azon jogosultsága, hogy feleségük hozományával gazdálkodjanak. A nők kötelességei sokasodtak, jogaik kevésbé, s az új polgári társadalomban nagyjából a lovagiasság szabályainak betartására számíthattak.

⁴⁴ Mandel: *A nőkről szóló magyar törvénycikkek Szent Istvántól napjainkig*. 50 o.